

է օրինակողներէն: — Հմմտ. Հանդ. Ամս., 1896, էջ 202:

Պէտք է ըսենք անմիջապէս թէ վերոգրեալ ենթադրութեանց ամէնքն ալ սխալ են: Պատմութեան հեղինակին վերաբերող այդ տասը տուն տեղեկութիւնները կը պակասին, որովհետեւ գիրքին վերջէն թուղթ ինկած է վաղուց:

Այս իրողութիւնը մեր կարծիքով շատ պարզ կերպով կը տեսնուի ԺԶ. գլուխի վերջն իսկ, քանի որ այդ գլուխին վերջին բառը մնացած է կիսատ:

Մեզի ծանօթ ձեռագիրը և պապիր ութ օրինակները ունին հինգ տարբեր վերջաւորութիւններ, այսպէս.

1. — չինեալ զիւր եղբ. — Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 330 և 436:

2. — եղբայր. — Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 303:

3. — եղբայր. — Տպ. Վնենտիկ, 1914, և Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 307, ուր արց վանկը աւելցուած է նոր գրիչով:

4. — եղբայրանոց. — Տպ. Պետեր-բուրգ, 1883, և Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 341, ուր անոց վանկերը եղբայրին վրայ աւելցուած են նորագոյն գրիչէ:

5. — եղբայրանոց: Եւ Բի. Այ. փառք յաւիտեանս ամէն. և եղիցի եղիցի. — Ձեռ. Ս. Թ. Բ. 1553, նոտագիր, ԹԿ. 1649: Փայման փառաբանութիւնը ապահովարար կը պատկանի գրչին՝ Դաւիթ Աբեղայի:

Թիբեա խորհին ոմանք թէ այս վերջին ձեռագիրը պահած է հաւանաբար՝ խնդրոյ առարկայ բառին նախնական հարազատ ձեւը, եղբայրանոցն, որմէ հետզհետէ մաշելով մնացած է եղբայր և եղբ: Պահ մը եթէ ընդունինք իսկ այս տեսակէտը, առով չենք կարծեր թէ ունեցած կ'ըլլանք համոզիչ վերջաւորութիւն մը, որ ծառայէ իբրեւ փակում փաւստօթի Պատմագրքին: Հետեւաբար փաւստօթի Պատմութեան մեզի հասած վերջին գլխուն վերջին բառին կամ հատուածին թերի մնացած ըլլալը՝ կը հաստատէ թէ գիրքին վերջէն թերթ ինկած է, և այդ պատճառով չունինք հեղինակին կողմէ իր մասին խոստացուած շահեկան և թանկագին տասը տուն տեղեկութիւնները:

ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ԹԱԴԵՈՍԻ ՎԱՆՔ

Ս. Թադէոսի վանքը կը գտնուի հին Արտազ կամ արգի Մակոս գաւառին մէջ, Աւարայրի դաշտին հիւսիս արեւմտեան կողմը: Ունի երկու տաճարներ, որոնցմէ մին, հնագոյնը, կառուցուած յանուն Հայաստանի առաջին լուսաւորիչ Ս. Թադէոսի, կը պարունակէ առաքեալին գերեզմանը: Կան բաւական թիւով միաբանական կացարաններ: Վանքը ըրջապատուած է բրգաւոր պարիսպներով. — Ոսկեան, Վառպուրականի վանքերը, Բ., էջ 457:

Ս. Թադէոսի վանքը չէ կրցած նշանաւոր հանդիսանալ մշակութային մարզի մէջ: Առաջնորդներէն յիշատակելի են հետեւեալները:

1. — Յովսէփ Վրդ. Արագեցի, աշակերտ Վանական Վարդապետի. 1247ին կը վերանորոգէ վանքը և կը ժողվէ բազմաթիւ կրօնաւորներ. — Կիրակոս, էջ 174-5, 185-6:

2. — Տիրացու Եպիսկոպոս, 1282-94: Թշնամի զօրքեր 1294ին կը խոշտանգեն զինքը, և վանքը կը կողոպտեն ու կ'աւերեն. — Արարատ, 1911, էջ 224: Ոսկեան, Բ., էջ 470:

3. — Զաւարիտ Եպիսկոպոս, 1315-37, որդի Պարոն Մանուէլի: Շինարար և ուսումնասէր առաջնորդ մը: Վանքը 1319ին կը կործանի երկրաշարժէ և կը մեռնին 75 հոգի: Զաւարիտ կը վերանորոգէ տաճարեայ աշխատանքով: Շինել կու տայ Կասնուտի լրմուղը՝ վանքին շուրջ հայթաթեալ լուս համար. — Սամուէլ Անեցի, էջ 157: Յովհ. Եպս. Շահաթունեանց, Ստորա-գրութիւն, Բ., էջ 350: Ոսկեան, Բ., էջ 473, 482-3:

Իր օրով կը սկսի գրչագրական շարժում մըն ալ բայց տեւական չի զառնար: Ծանօթ են երկու գրիչներ միայն.

Ա. — Բիստակէս Գրիչ, 1315-30, որդի Խոսեանի և Գրամիկի, օրինակած է:

1. — Բեկնուրիւն Սաղմոսաց, Ն. Համբ-
րոնացւոյ, 1315/ին, յոյժ մեծագիր և գե-
ղեցեղագիր, ի յիշատակ Վարդան Քանանայի-
— Մ. Արք. Սթատեանց, Գեղարքունի,
էջ 405: Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԴ. Դարի,
էջ 114:

2. — Աւեստաւն, 1330/ին, գործադրած
է Յովսէփ, Մարգարէ Քանանային համար.
— Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 227:

Բ. — Մանուէլ Գրիչ, 1337/ին օրինակած
է մէկ Կանոնագիրք Հռովմական եկեղեցւոյ,
Իսրայէլ կուսակցոն բարունիին համար. —
Ոսկեան, Բ., էջ 474-5:

4. — Մեսրոպ Վարդապետ, որ ընդհան-
րական Հայրապետ կ'ընտրուի 1359/ին: Սա
Ս. Թագէի Վանքին մէջ լսարան մը հաս-
տատմած էր ուր կը գլխիւնէր աշակերտներ
լսելու իր կրօնական դաստիարակչութիւնները.
— Զարբանէլեան, Պատմ. Հայ Դպրու-
թեան, Բ., 1905, էջ 150:

5. — Պօղոս Եպիսկոպոս, որ 1397/ին
քահանայ ձեռնադրած է Կիրակոս Վիրա-
պեցին, ապա Կաթողիկոս էլմիածնի. —
Բ. Մեծօփեցի, Յիշատակարան, էջ 54:

6. — Գրիգոր Եպս. Մակուեցի, 1425-41:
Հաւանաբար Մակուեցի Գր. Եպիսկոպոսին
հետ նոյն անձն է այն գրիչ Գրիգոր Վար-
դապետը, որ 1425-8/ին զառ ոտս սուրբ
առաքելոյն Թադէոսի տաւրտած է ժողո-
վածու մը: Այդ հիման վրայ շահակեցիք
վերոգրեալ թուակաւը. — Զեռ. Ս. Յ. Բ.
1582: Հմմտ. Խաչիկեան, Յիշտ. ԺԵ. Դարի,
Ա., էջ 353 և 519: Նօտարք, էջ 122:

7. — Զաւարիա Եպիսկոպոս, 1574.
ինքը և միաբանակիցները կը վերաշինեն
վանքը. — Թօփեան, Յուցակ Զեռ. Ս.
Վարդապետի, Բ., էջ 13 (1):

8. — Մկրտիչ Եպս. Մակուեցի, 1650-
64: Ինքը և իր միաբանները, 1650-53,
կը վերաշինեն Վանքը և տաճարը, որուն
արեւելեան և հիւսիսային որմերուն կէսը
միայն մնացած էր. — Դաւրիժեցի, 1896,
Դ. Ի. 2., էջ 349: Շահաթունեանց, Ստո-
րագրութիւն, Բ., էջ 351:

9. — Իսահակ Եպս. Մակուեցի, Արղար,
1664-94, որդի Սահակ Քահանայի, աշա-
կերտ Զուլայեցի Յակոբ Կաթողիկոսի: Շի-
նարար առաջնորդ մը կը հանդիսանայ. կը

նորոգէ Վանքին պարիսպը և խուցերը, և
Զաքարիա Եպիսկոպոսի հրեք ու կէս դար
առաջ շինել տուած ջրմուղը (1677): Օղ-
նական ունենալով իր աշակերտը՝ Կաֆայի
Սարգիս Վարդապետը, կը նորոգէ նաև
տաճարը (1684). — Ոսկեան, Բ., էջ 481-8:

10. — Սարգիս Վրդ. Կաֆայեցի, 1694-
1704. — Թօփեան, Յուցակ Զեռ. Ս. Վար-
դապետի, Բ., էջ 14 (7): Ոսկեան, Բ., էջ
489:

11. — Յովնաննէս Վրդ. Քաւեցի, 1728.
— Ոսկեան, Բ., էջ 491:

12. — Զաւարիա Վրդ. Ղափանեցի, 1734-
43. — Ոսկեան, Բ., էջ 461:

13. — Մինաս Արեւալիսկոպոս, 1749-
53. — Թօփեան, Յուցակ Զեռ. Ս. Վար-
դապետի, Բ., էջ 3, 14: Ոսկեան, Բ., էջ
461, 490:

14. — Յայի Վարդապետ, 1765-79. —
Թօփեան, Յուցակ, Բ., էջ 15 (15): Ոսկե-
ան, Բ., էջ 490, 491:

15. — Իսահակ Եպս. Փառակեցի, 1782-
87. — Ոսկեան, Բ., էջ 490, 493-5:

16. — Գեորգ Վարդապետ, իր յաջոր-
դութեան ժամանակ, 1793/ին, կը շինուի
սեղանի քանդակազարդ գեղեցիկ խաչկալը.
— Ոսկեան, Բ., էջ 459:

17. — Սիմէոն Արք. Էլմիածնեցի, 1806-
1816, որդի Մուրատի և Գայիանէի: Իր
հոգածութեամբ կատարուած է նոր տաճարի
հիմնարկութիւնը. — Թօփեան, Յուցակ,
Բ., էջ 15 (18, 19), էջ 16 (24): Ոսկեան,
Բ., էջ 459-460, 463, 490: Բնաշխարհիկ
Բառարան, Բ. Հատոր, էջ 2:

18. — Բարսեղ Արեւալիսկոպոս, 1826-
8. — Թօփեան, Յուցակ, Բ., էջ 15 (20),
16 (25): Ոսկեան, Բ., էջ 490:

ԺԹ. գարու վերջը Ս. Թադէոս Առաք-
եալի Վանքին մէջ կային 58 գրչագիրներ,
ըստ Խաչիկ Վրդ. Դադեանի, որոնք 1911/ին
կը փոխադրուին Էլմիածին և կը յանձնուին
Մատենադարանապետ Տ. Մեսրոպ Եպիս-
կոպոսին. — Թօփեան, Յուցակ, Մասն Բ.,
էջ 53-55: Արարատ, 1911, էջ 617: